ISSN 2181-0000
Doi Journal 10.26739/2181-0000

«MA'MUN SCIENCE» JURNALI

JOURNAL OF MAMUN SCIENCE

ilmiy-nazariy, metodik jurnal

Volume 4, Issue 10
2026
third-renaissance.uz

third-renaissance.uz

ISSN 2181-0000
Doi Journal 10.26739/2181-0000

«MA'MUN SCIENCE» JURNALI

4 JILD, 10 SON

ЖУРНАЛ «MAMUN SCIENCE»

ТОМ 4, НОМЕР 10

JOURNAL OF «MAMUN SCIENCE»

VOLUME 4, ISSUE 10

URGANCH-2026

«MA'MUN SCIENCE» JURNALI
ЖУРНАЛ «MA'MUN SCIENCE» | JOURNAL OF «MAMUN SCIENCE»
№10 (2026) DOI http://dx.doi.org/10.26739/2181-0000-2026-10

Бош муҳаррир: | Главный редактор: Chief Editor:

Matyakubov Umidjon Raximovich
(i.f.d., prof.)

Бош муҳаррир ўринбосари: | Заместитель главного редактора: | Deputy Chief Editor:

Xudoynazarov Egambergan Madrahimovich
(PhD., dots.)

TAHRIRIY MASLAHAT KENGASHI | EDITORIAL BOARD | РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ

FILOLOGIYA FANLARI

O'rozboyev Abdulla Durdibayevich
Filologiya fanlari doktori (DSc), professor
Axmedov Oybek Saporboyevich
Filologiya fanlari doktori (DSc), professor
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti
Galiyeva Margarita Rafaelovna
Filologiya fanlari doktori (DSc), professor
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti
Nasrullayeva Nafisa Zafarovna
Filologiya fanlari doktori (DSc), professor
Samarqand davlat chet tillari instituti
Cho'ponov Otanazar Otojonovich
Filologiya fanlari doktori (DSc)
Urganch davlat universiteti
Yakubova Matluba Tajibayevna
Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
Ma'mun Universiteti NTM
Matnazarov Javlanbek Kabulovich
Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
Ma'mun Universiteti NTM

TARIX FANLARI

Anatoliy Sagdullayevich Sagdullayev
Tarix fanlari doktori, professor; akademik
O'zbekiston Respublikasi Fanlar
akademiyasining haqiqiy a'zosi
Ashirov Adhamjon Azimbayevich
Tarix fanlari doktori, professor,
O'zbekiston Respublikasi
Fanlar akademiyasi Tarix instituti.
Shaydurov Vladimir Nikolayevich
Tarix fanlari doktori, dotsent
Leningrad davlat universiteti Rossiya
Abdullayev Utkir Ismoilovich
Tarix fanlari doktori (DSc),
dotsent Urganch davlat universiteti
Matkarimova Sadoqat Maqsudovna
Tarix fanlari doktori (DSc), dotsent
Ma'mun Universiteti NTM
Abdullayev Timur Pulatovich
Tarix fanlari nomzodi, dotsent
Ma'mun Universiteti NTM
Abdalov Umidbek Matniyazovich
Tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD),
Dotsent Ma'mun Universiteti NTM
Yunusxo'jayev habibulla Zafar o'g'li
Tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD),
Dotsent Ma'mun Universiteti NTM

PSIXOLOGIYA FANLARI

Shoumarov G'ayrat Baxromovich
Psixologiya fanlari doktori, professor; akademik
O'zbekiston Respublikasi
Fanlar akademiyasining haqiqiy a'zosi
Kryukova Tatyana Leonidovna
Psixologiya fanlari doktori, professor
Kostroma davlat universiteti Belorusiya
Karpinskiy Konstantin Viktorovich
Psixologiya fanlari doktori, professor
Grodno davlat universiteti Belorusiya
Urazbayeva Dilbar Abdullayevna
Psixologiya fanlari doktori (DSc), professor
Ma'mun Universiteti NTM
Jumaniyazova Nasiba Ramatillayevna
Psixologiya fanlari doktori (DSc), dotsent
Ma'mun Universiteti NTM
Nurullayeva Baxtigul Bobojonovna
Psixologiya fanlari nomzodi, dotsent Ma'mun
Universiteti NTM

IQTISODIYOT FANLARI

Ruzmetov Baxtiyar
Iqtisodiyot fanlari doktori, professor
Ma'mun Universiteti NTM
Sherov Alisher Bakberganovich
Iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor
Ma'mun Universiteti NTM
Voronsova Yuliya Vladimirovna
Iqtisodiyot fanlari nomzodi
Moskva davlat boshqaruvi universiteti
Jabborov Umarbek Rustambekovich
Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
Ma'mun Universiteti NTM
Cho'ponov San'at Otanazarovich
Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
Ma'mun Universiteti NTM
Niyazmetov Islambek Masharipovich
Iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), dotsent
Ma'mun Universiteti NTM

PEDAGOGIKA VA FALSAFA FANLARI

Sardor Sharifzoda O'razboy Tabib o'g'li
Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa
doktori (PhD), professor
Ma'mun Universiteti NTM
Adilov Zafar Yunusovich
Falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
Ma'mun Universiteti NTM
Boltayev Abdurahim Amanovich
Falsafa fanlari doktori, dotsent
Ma'mun Universiteti NTM
Zoirov Erkin Xalilovich
Falsafa fanlari doktori, dotsent
Buxoro davlat texnika universiteti
Nurullayeva Baxtigul Bobojonovna
Psixologiya fanlari nomzodi, dotsent Ma'mun
Universiteti NTM

TIBBIYOT FANLARI

Yuldashev Baxrom Sobirjanevich
Tibbiyot fanlari doktori (DSc), dotsent
Ma'mun Universiteti NTM
Abdullayev Ravshanbek Babajonovich
Tibbiyot fanlari doktori, professor
Toshkent tibbiyot akademiyasi Urganch filiali
Esamuratov Aybek Ibragimovich
Tibbiyot fanlari doktori (DSc), dotsent
Toshkent tibbiyot akademiyasi Urganch filiali
Samandarova Barno Sultonovna
Biologiya fanlari nomzodi, dotsent
Toshkent tibbiyot akademiyasi Urganch filiali
Tajiyeva Zebo Baxodirovna
Tibbiyot fanlari falsafa doktori (PhD)
Toshkent tibbiyot akademiyasi Urganch filiali

ILMIY JURNAL TEXNIK KOTIBI

Yunusxo'jayev Habibulla Zafar o'g'li
Ma'mun Universiteti NTM

OAK Rayosatining 2024-yil 27-sentabrdagi № 01-08/3068/17-sonli qarori, Tarix va filologiya 5.03.2026-yildagi 382/6-sonli qarori bilan, psixologiya, iqtisodiyot va pedagogika fanlari bo'yicha dissertatsiyalar asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan milliy ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

Page Maker | Верстка | Sahifalovchi: H.Yunusxo'jayev

Контакт редакции журнала. third-renaissance.uz
НОУ «Университет Мамун», город Ургенч,
ул. Саноатчилар, дом 9, МСГ Ашхабад, 220100.
Web: https://third-renaissance.uz/; Email: info@mamunedu.uz
Тел: (+998-88) 506-90-90

Editorial office of the journal: third-renaissance.uz
Mamun University (NEI), Urgench city,
9 Sanoatchilar Street, Ashkhabad MFY, 220100.
Web: https://third-renaissance.uz/; Email: info@mamunedu.uz
Phone: (+998-88) 506-90-90

ISSN: 2181-0000
third-renaissance.uz
«MA'MUN SCIENCE» JURNALI
ЖУРНАЛ «MAMUN SCIENCE»
JOURNAL «OF MAMUN SCIENCE»

IQTISODIYOT

UDK: 336.717.3:28(575.1)

Sherzod Ziyo Azamat o‘g‘li
Iqtisodiyot fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)
E-mail: sherzod.7070@inbox.ru

O‘ZBEKISTONDA ISLOMIY DEPOZITLARNI SHAKLLANTIRISH VA BOSHQARISH METODOLOGIYASINI TAKOMILLASHTIRISH

http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.00000000

ANNOTATSIYA

Maqolada islomiy depozitlarning iqtisodiy tabiati, tasnifi va boshqarish mexanizmlari tadqiq etilgan. Foydani taqsimlashning og‘irlik koeffitsientlariga asoslangan metodikasi shartli misol asosida hisoblab ko‘rsatilgan, foydani tenglashtirish zaxirasi va investitsiya riski zaxirasining vazifalari hamda siljigan tijorat riskini boshqarish tartibi ochib berilgan. O‘zbekiston sharoitida investitsiyaviy omonatlarni joriy etishning huquqiy, hisob va nazorat jihatlari tahlil qilinib, islomiy depozitlarni shakllantirish va boshqarish metodologiyasini takomillashtirishning besh bosqichli modeli taklif etilgan.

Kalit so‘zlar: islomiy depozit, investitsiyaviy omonat, muzoraba, vakala, og‘irlik koeffitsienti, foydani tenglashtirish zaxirasi, investitsiya riski zaxirasi, siljigan tijorat riski, kapital monandligi, shariat auditi.

АННОТАЦИЯ

В статье исследованы экономическая природа, классификация и механизмы управления исламскими депозитами. На условном примере рассчитана методика распределения прибыли на основе весовых коэффициентов, раскрыты функции резерва выравнивания прибыли и резерва инвестиционных рисков, а также порядок управления смещённым коммерческим риском. Предложена пятиэтапная модель совершенствования методологии формирования и управления исламскими депозитами в условиях Узбекистана.

Ключевые слова: исламский депозит, инвестиционный вклад, мудараба, вакала, весовой коэффициент, резерв выравнивания прибыли, смещённый коммерческий риск, достаточность капитала.

ABSTRACT

The article examines the economic nature, classification and management mechanisms of Islamic deposits. The weightage-based profit distribution methodology is demonstrated through a numerical example, and the roles of the profit equalisation reserve, the investment risk reserve and the management of displaced commercial risk are explained. A five-stage model for improving the methodology of forming and managing Islamic deposits in Uzbekistan is proposed.

Keywords: Islamic deposit, investment account, mudaraba, wakala, weightage, profit equalisation reserve, displaced commercial risk, capital adequacy.

KIRISH

Islomiy bank faoliyatining resurs bazasi asosan islomiy depozitlar hisobidan shakllanadi va ularning tuzilmasi bankning likvidligi, daromadliligi hamda risk profiliga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Jahon islomiy moliya sanoati aktivlarining 2025-yilda 4,4 trln AQSh dollariga yetgani va uning qariyb 70 foizi bank sektoriga to'g'ri kelishi ushbu segmentning ahamiyatini ko'rsatadi.

O'zbekistonda islomiy bank faoliyati to'g'risidagi qonunning 2026-yilda kuchga kirishi bilan qonunchilikka "investitsiyaviy omonat" tushunchasi kiritildi[1]. Bu esa milliy bank amaliyoti uchun mutlaqo yangi mahsulot turini anglatadi: uning daromadi oldindan kafolatlanmaydi, mablag' egasi esa tijorat riskining ma'lum qismini o'z zimmasiga oladi. Shu sababli islomiy depozitlarni shakllantirish va boshqarish metodologiyasini ilmiy asoslash amaliy zarurat hisoblanadi [2,3].

Tadqiqotning maqsadi — islomiy depozitlarning iqtisodiy mohiyatini ochib berish, ularni boshqarishning xalqaro amaliyotda qabul qilingan mexanizmlarini tahlil qilish va O'zbekiston sharoitiga moslashtirilgan metodologik modelni ishlab chiqishdan iborat.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Investitsiyaviy omonat egalarining maqomi va ularning huquqlarini himoya qilish masalasi S. Archer va R. Karim tadqiqotlarida keng yoritilgan [4]. V. Sundararajan ishlarida foydani taqsimlash amaliyoti va siljigan tijorat riskining kapital monandligiga ta'siri tahlil qilingan [5]. IFSB-15 standarti ushbu riskni kapital hisob-kitobida inobatga olish tartibini, AAOIFI standartlari esa muzoraba va vakala shartnomalarining shariat talablarini belgilaydi [6,7]. Tadqiqotda qiyosiy tahlil, tizimli yondashuv, hisob-kitob-konstruktiv usul va shartli misol asosida modellashtirish qo'llanilgan.

Islomiy depozitlarning iqtisodiy mohiyati va tasnifi

An'anaviy omonat kreditor–qarzdor munosabatiga asoslanadi: bank omonatning nominal qiymatini va oldindan belgilangan foizni to'lash majburiyatini oladi. Islomiy depozitda esa munosabat yo ishonchli saqlash (amonat, qard), yo investitsion sheriklik (muzoraba, vakala) shaklida quriladi[8]. Birinchi holatda daromad ko'zda tutilmaydi, ammo mablag' butligi kafolatlanadi; ikkinchi holatda daromad bankning haqiqiy foydasidan kelib chiqadi va kafolatlanmaydi. Aynan shu xususiyat islomiy depozitni real iqtisodiyot natijalariga bog'laydi va uni spekulyativ daromad manbaidan ajratib turadi.

1-jadval. Islomiy depozitlarning tasnifi va asosiy parametrlari

Depozit turi	Shartnoma asosi	Daromad shakllanishi	Risk va kafolat
Joriy hisob	Qard	Daromad to‘lanmaydi	Asosiy summa to‘liq kafolatlanadi
Saqlash omonati	Amonat	Bank ixtiyoriy hadya (hiba) berishi mumkin	Bank mablag‘ butligi uchun javobgar
Cheklanmagan investitsiyaviy omonat	Muzoraba	Umumiy puldan olingan foydani kelishilgan nisbatda taqsimlash	Zarar, bank aybi bo‘lmasa, mablag‘ egasi zimmasida
Cheklangan investitsiyaviy omonat	Muzoraba (maxsus)	Aniq loyiha foydasidan ulush	Risk loyiha bilan cheklanadi; balansdan tashqari hisob
Agentlik omonati	Vakala	Bankka belgilangan agentlik haqi, qolgani mijozga	Kutilayotgan daromad kafolatlanmaydi

Foydani taqsimlash metodikasi

Cheklanmagan investitsiyaviy omonatlar bo‘yicha foyda umumiy investitsiya puli (pool) darajasida hisoblanadi. Avval pul aktivlaridan olingan yalpi foyda aniqlanadi, undan foydani tenglashtirish zaxirasi (PER) ajratiladi, so‘ngra qolgan foyda mudorib (bank) va mablag‘ egalari o‘rtasida shartnomadagi nisbatda bo‘linadi. Omonatchilar ulushi esa muddat va shartlarga bog‘liq og‘irlik koeffitsientlari (weightage) asosida taqsimlanadi:

$$Di = Pd \times (Bi \times Wi) / \Sigma (Bj \times Wj),$$

bu yerda Di — i-guruh omonatchilariga tegishli foyda; Pd — taqsimlanadigan foyda; Bi — i-guruh o‘rtacha balansi; Wi — og‘irlik koeffitsienti. Metodikaning amaliy mazmunini shartli misolda ko‘rib chiqamiz. Aytaylik, pulda jami 500 mlrd so‘m investitsiyaviy omonat jamlangan, davr foydasi 60 mlrd so‘mni tashkil etgan, mudorib ulushi 30 foiz (18 mlrd so‘m), omonatchilar ulushi 70 foiz (42 mlrd so‘m) qilib belgilangan.

2-jadval. Og‘irlik koeffitsientlari asosida foydani taqsimlash (shartli misol)

Muddat	Balans, mlrd so‘m	Og‘irlik koeffitsienti	Og‘irlangan balans	Taqsimlangan foyda, mlrd so‘m
3 oy	150,0	0,80	120,0	9,62
6 oy	150,0	1,00	150,0	12,02
12 oy	130,0	1,20	156,0	12,50
24 oy	70,0	1,40	98,0	7,86
Jami	500,0	–	524,0	42,00

Hisob-kitob natijasida guruhlar bo‘yicha yillik daromadlilik mos ravishda 6,41; 8,02; 9,62 va 11,22 foizni tashkil etadi. Ko‘rinib turibdiki, og‘irlik koeffitsienti mexanizmi uzoq muddatli resurslarni rag‘batlantirish vositasi bo‘lib xizmat qiladi va

bankka passivlar muddatliligini boshqarish imkonini beradi. Ayni paytda koeffitsientlarni belgilash tartibi shariat kengashi tomonidan tasdiqlanishi va mijozlarga oldindan ma'lum qilinishi shart, aks holda foydani taqsimlashda manfaatlar to'qnashuvi yuzaga keladi.

Zaxiralar va siljigan tijorat riskini boshqarish

Islomiy depozitlarni boshqarishning o'ziga xos vositalari sifatida ikki zaxira qo'llaniladi. Foydani tenglashtirish zaxirasi (PER) yalpi foydadan, ya'ni taqsimlashdan oldin ajratiladi va daromadlilikning davrlararo keskin tebranishini yumshatishga xizmat qiladi. Investitsiya riski zaxirasi (IRR) esa omonatchilar ulushidan ajratilib, kelgusi zararlarni qoplashga mo'ljallanadi. Har ikkala zaxiraning shakllantirish va sarflash tartibi ichki nizomda belgilanib, moliyaviy hisobotda oshkor etilishi lozim.

Siljigan tijorat riski (displaced commercial risk) — bozorda an'anaviy depozit stavkalari oshganda islomiy bank mijozlarni yo'qotmaslik uchun o'z mudorib ulushidan qisman yoki to'liq voz kechishga majbur bo'lishidan kelib chiqadigan riskdir. IFSB-15 standartiga muvofiq ushbu risk kapital monandligi koeffitsientida alfa parametri orqali hisobga olinadi:

$$KMK = \text{Tartibga solinadigan kapital} / [\text{RWA jami} - (1 - \alpha) \times \text{RWA(PSIA)}],$$

bu yerda RWA jami — kredit, bozor va operatsion risklar bo'yicha o'lchangan aktivlar; RWA(PSIA) — investitsiyaviy omonatlar hisobidan moliyalashtirilgan aktivlarning kredit va bozor riski bo'yicha o'lchangan qismi; α — riskning bank zimmasiga o'tish darajasini ifodalovchi va regulyator tomonidan belgilanadigan koeffitsient ($0 \le \alpha \le 1$). Alfa qiymati qanchalik yuqori bo'lsa, bank zimmasiga yuklanadigan kapital talabi shunchalik katta bo'ladi. O'zbekiston uchun dastlabki bosqichda ushbu koeffitsientni ehtiyotkorona, ya'ni nisbatan yuqori darajada belgilash va bozor amaliyoti shakllangach qayta ko'rib chiqish maqsadga muvofiq.

Aktiv va passivlarni boshqarish hamda likvidlik

Islomiy depozitlar bank passivlarining o'ziga xos qatlamini tashkil etadi. Nazariy jihatdan ular an'anaviy omonatlarga qaraganda barqarorroq resurs hisoblanadi, chunki mablag' egasi foyda-zarar sherikligi orqali bank faoliyati natijalaridan manfaatdor bo'ladi. Amalda esa barqarorlik daromadlilikning raqobatbardoshligiga bog'liq: an'anaviy bozor stavkalari sezilarli oshgan davrda mijozlarning mablag'ini olib chiqib ketish ehtimoli ortadi. Shu bois islomiy bankda aktiv va passivlarni boshqarish tizimi kamida uch yo'nalishni qamrab olishi lozim: muddatlar bo'yicha uzilishlarni (gap) nazorat qilish, daromadlilik tebranishini zaxiralar orqali yumshatish va likvidlik zaxirasini shariatga muvofiq vositalarda saqlash.

Likvidlikni boshqarish islomiy banklar uchun eng murakkab masala bo'lib qolmoqda, chunki foizli bozor vositalari — banklararo kreditlar, depozit auksionlari va davlat obligatsiyalari ular uchun mos emas. Xalqaro amaliyotda bu muammo tovar murobahasi, vakala asosidagi banklararo joylashtirish, qisqa muddatli sukuk va markaziy bankning islomiy vositalari orqali hal etiladi. O'zbekistonda dastlabki bosqichda banklararo islomiy bozor mavjud bo'lmagani sababli, islomiy depozitlar hisobidan jalb qilingan mablag'larning ortiqcha qismini joylashtirish imkoniyati cheklangan bo'ladi. Bu esa depozit portfelini rejalashtirishda ehtiyotkorlikni — jalb qilish sur'atini aktiv operatsiyalar salohiyatiga muvofiqlashtirishni talab etadi.

Shuningdek, islomiy depozitlar bo‘yicha stress-testlarni alohida metodika asosida o‘tkazish maqsadga muvofiq. Stsenariylar sifatida an’anaviy bozor stavkalarining keskin oshishi, pul aktivlari bo‘yicha foydaning pasayishi va yirik omonatchilarning bir vaqtda chiqib ketishi kabi holatlar modellashtiriladi. Har bir stsenariyda PER va IRR zaxiralarining yetarliligi hamda kapital monandligi koeffitsientining o‘zgarishi baholanadi.

Islomiy depozit mahsulotlari liniyasi bo‘yicha takliflar

O‘zbekiston bozorining boshlang‘ich bosqichda ekanini hisobga olib, mahsulot liniyasini oddiydan murakkabga qarab bosqichma-bosqich shakllantirish tavsiya etiladi. Birinchi bosqichda tushunilishi oson va risksiz mahsulotlar — qard asosidagi joriy hisoblar va amonat omonatlari taklif qilinadi; ular mijozlarni islomiy bank amaliyotiga o‘rgatish vazifasini bajaradi. Ikkinchi bosqichda vakala asosidagi muddatli omonatlar joriy etiladi: ularda kutilayotgan daromadlilik darajasi oldindan e’lon qilinadi, bu esa mijoz uchun tushunarli mo‘ljal beradi, ammo kafolat sifatida taqdim etilmaydi. Uchinchi bosqichda to‘liq muzoraba asosidagi investitsiyaviy omonatlar va maqsadli (cheklangan) omonatlar — masalan, aniq tarmoq loyihalarini moliyalashtirishga yo‘naltirilgan mahsulotlar taklif etiladi[9].

Alohida e’tibor uy xo‘jaliklarining maqsadli jamg‘arma mahsulotlariga qaratilishi lozim. Hajj va umra safari, ta’lim, uy-joy sotib olish uchun mo‘ljallangan uzoq muddatli jamg‘arma rejalar islomiy bank amaliyotida eng talabgir mahsulotlardan hisoblanadi va ular bankka barqaror uzoq muddatli resurs beradi. Ushbu mahsulotlarda og‘irlik koeffitsientlarini yuqoriroq belgilash orqali jamg‘arish madaniyatini rag‘batlantirish mumkin.

O‘zbekiston sharoitidagi asosiy masalalar

Birinchidan, kafolatlash masalasi. Investitsiyaviy omonatning nominal qiymatini kafolatlash foyda-zarar sherikligi tabiatiga zid bo‘lgani bois, omonatlarni kafolatlash tizimi faqat qard va amonat asosidagi hisoblarga nisbatan qo‘llanilishi, investitsiyaviy omonatlar esa alohida tartibda tartibga solinishi lozim. Shu bilan birga, mijozlarning ushbu farqni tushunishini ta’minlovchi majburiy axborot berish tartibi joriy etilishi kerak.

Ikkinchidan, buxgalteriya hisobi. Cheklanmagan investitsiyaviy omonatlar balansda alohida bo‘limda, cheklangan omonatlar esa balansdan tashqari hisobda aks ettirilishi, pul bo‘yicha daromad va xarajatlar alohida yuritilishi shart. Hisob siyosati AAOIFI moliyaviy hisobot standartlariga moslashtirilishi zarur.

Uchinchidan, soliqqa tortish. Qonunchilikda islomiy moliya daromadlari soliq maqsadlarida foizli daromadlarga tenglashtirilgan bo‘lib, bu soliq neytralligini ta’minlashga qaratilgan. Ayni paytda PER va IRR zaxiralariga ajratmalarning soliq maqsadlarida tan olinishi tartibi aniqlashtirilishi lozim.

To‘rtinchidan, likvidlikni boshqarish. Qisqa muddatli shariatga muvofiq vositalar bozorining yo‘qligi islomiy depozitlar hisobiga jalb qilingan mablag‘larni samarali joylashtirishga to‘sqinlik qiladi. Markaziy bank tomonidan islomiy likvidlik vositalarining joriy etilishi ushbu muammoni hal etishga xizmat qiladi.

3-jadval. Islomiy depozitlarni boshqarish metodologiyasini takomillashtirish bosqichlari

Bosqich	Mazmuni	Natija
I	Investitsiya pullarini shakllantirish va segmentlash (muddat, valyuta, mahsulot bo‘yicha)	Resurslar tuzilmasining shaffofligi
II	Og‘irlik koeffitsientlari va mudorib ulushini metodik asoslash	Adolatli va oldindan ma’lum foyda taqsimoti
III	PER va IRR zaxiralarini shakllantirish tartibini belgilash	Daromadlilik tebranishining yumshatilishi
IV	Siljigan tijorat riskini o‘lchash va alfa koeffitsientini qo‘llash	Kapital talabining risklarga muvofiqligi
V	Shariat auditi va axborot oshkorligi tizimini joriy etish	Mijozlar ishonchi va obro‘ riskining pasayishi

Shariat auditi va axborot oshkorligi tizimi

Islomiy depozitlarni boshqarish metodologiyasining yakuniy bo‘g‘ini shariat boshqaruvi va oshkoralikdan iborat. Xalqaro amaliyotda shariat boshqaruvi to‘rt darajali tizim sifatida quriladi: bank huzuridagi shariat kengashining mahsulotlarni oldindan tasdiqlashi, ichki shariat nazorati bo‘limining kundalik monitoringi, ichki shariat auditi va tashqi (mustaqil) shariat auditi [10]. O‘zbekistonda qonunchilik bilan banklar huzurida islomiy moliya kengashlarini tashkil etish va ularning a’zolariga qat’iy malaka talablari belgilash nazarda tutilgan bo‘lib, ushbu tizimni to‘liq joriy etish uchun ichki shariat auditi metodikasi va tashqi audit tartibini belgilovchi hujjatlar ishlab chiqilishi lozim.

Investitsiyaviy omonatlar bo‘yicha axborot oshkorligi alohida ahamiyat kasb etadi, chunki mijoz kafolatlanmagan mahsulotni sotib olmoqda va uning qaror qabul qilishi taqdim etilgan axborot sifatiga bog‘liq. Minimal oshkoralik to‘plami quyidagilarni qamrab olishi kerak: mudorib ulushi va uni qayta ko‘rib chiqish tartibi; amaldagi og‘irlik koeffitsientlari; hisobot davrida pul bo‘yicha olingan foyda va taqsimlangan daromadlilik; PER va IRR zaxiralariga ajratma hamda ulardan foydalanish summalari; bank tomonidan o‘z foyda ulushidan voz kechilgan bo‘lsa, uning miqdori; shariat kengashining yillik xulosasi.

Ushbu ma’lumotlarning muntazam e’lon qilinishi uch vazifani bir vaqtda hal etadi. Birinchidan, mijozlar uchun turli banklar taklifini qiyoslash imkonini beradi va sog‘lom raqobatni rag‘batlantiradi. Ikkinchidan, regulyatorga siljigan tijorat riskining amaldagi darajasini kuzatish va alfa koeffitsientini asosli belgilash uchun empirik baza yaratadi. Uchinchidan, mahsulotning shaklan islomiy, mazmunan an’anaviy bo‘lib qolishiga yo‘l qo‘ymaydi, chunki foyda taqsimoti mexanizmi jamoatchilik nazoratiga ochiq bo‘ladi.

Metodologiyani joriy etishning kutilayotgan samarasi

Taklif etilgan metodologiyaning amaliyotga joriy etilishi bir necha yo‘nalishda samara beradi. Bank darajasida u resurs bazasining kengayishini va uning tuzilmasi bo‘yicha diversifikatsiyalanishini ta’minlaydi: og‘irlik koeffitsientlari mexanizmi uzoq

muddatli omonatlarni rag‘batlantirgani bois passivlarning o‘rtacha muddati uzayadi, bu esa likvidlik riskini pasaytiradi va uzoq muddatli moliyalashtirish imkoniyatini kengaytiradi. PER va IRR zaxiralarining qo‘llanilishi daromadlilik tebranishini yumshatib, mijozlar oqimining barqarorligini oshiradi.

Bank tizimi darajasida esa samara moliyaviy inklyuziyaning kengayishida namoyon bo‘ladi. Diniy e’tiqodi sababli an’anaviy bank xizmatlaridan foydalanmayotgan aholi va tadbirkorlarning bir qismi moliyaviy tizimga jalb etiladi, bu bank tizimining depozit bazasini kengaytiradi va norasmiy aylanmadagi jamg‘armalarni iqtisodiy muomalaga qaytaradi. Mavjud baholarga ko‘ra, islomiy moliya xizmatlarining joriy etilishi 2026–2030-yillarda qo‘shimcha qariyb 1 mlrd AQSh dollari miqdorida investitsiya va depozit jalb qilish imkonini beradi[11].

Shu bilan birga, samaraning real bo‘lishi ikki shartga bog‘liq. Birinchisi — metodologiyaning izchil qo‘llanilishi: foyda taqsimoti qoidalari bozor kon’yunkturasiga qarab o‘zgartirilaversa, mahsulotga bo‘lgan ishonch yo‘qoladi. Ikkinchisi — mijozlarning moliyaviy savodxonligi: investitsiyaviy omonatning kafolatlanmagan tabiatini tushunmagan mijoz daromadlilik pasayganda uni bankning sifatsiz ishi sifatida qabul qiladi, bu esa obro‘ riskini keltirib chiqaradi. Shu bois metodologiyani joriy etish keng ko‘lamli axborot-tushuntirish ishlari bilan birga olib borilishi shart.

XULOSA VA TAKLIFLAR

1. Islomiy depozit qarz munosabatiga emas, balki ishonchli saqlash yoki investitsion sheriklik munosabatiga asoslanadi; uning daromadi bankning haqiqiy faoliyat natijasidan kelib chiqadi va oldindan kafolatlanmaydi. Shu bois an’anaviy depozit siyosati vositalarini mexanik ko‘chirish maqbul emas.

2. Foydani taqsimlashning og‘irlik koeffitsientlariga asoslangan metodikasi passivlar muddatliligini boshqarishning samarali vositasi bo‘lib, hisob-kitoblar uzoq muddatli omonatlar daromadliligining qisqa muddatlilarga nisbatan ancha yuqori bo‘lishini ta’minlashini ko‘rsatdi.

3. PER va IRR zaxiralari hamda alfa koeffitsienti orqali siljigan tijorat riskini hisobga olish islomiy banklar barqarorligining kalit shartlaridan biridir; ularning qo‘llanish tartibi Markaziy bank normativ hujjatlarida aniq belgilanishi lozim.

4. O‘zbekiston sharoitida taklif etilgan besh bosqichli model investitsiyaviy omonat institutini ishga tushirishning amaliy yo‘l xaritasi sifatida qo‘llanilishi mumkin.

5. Metodologiyaning muvaffaqiyati oshkoralikka bog‘liq: foyda taqsimoti metodikasi, koeffitsientlar va zaxiralar harakati mijozlarga tushunarli shaklda yetkazilmasa, mahsulot mazmunan an’anaviy omonatga aylanib qolish xavfi mavjud.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasining “O‘zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga O‘zbekistonda islomiy bank faoliyatini joriy etishga qaratilgan qo‘shimcha va o‘zgartirishlar kiritish to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2026-yil. // lex.uz
2. Islamic Financial Services Board. IFSB-15: Revised Capital Adequacy Standard for Institutions Offering Islamic Financial Services. – Kuala Lumpur: IFSB, 2013.
3. Islamic Financial Services Board. Islamic Financial Stability Report 2026. – Kuala Lumpur: IFSB, 2026.
4. Archer S., Karim R.A.A. Islamic Finance: The New Regulatory Challenge. 2nd ed. – Singapore: John Wiley & Sons, 2013. – 448 p.

5. Sundararajan V. Profit Sharing Investment Accounts: Measurement and Control of Displaced Commercial Risk (DCR) in Islamic Finance // Islamic Economic Studies. – 2011. – Vol. 19, No. 1. – P. 41–62.
6. AAOIFI. Shari'ah Standards for Islamic Financial Institutions. – Manama: AAOIFI, 2017. – 1264 p.
7. AAOIFI. Financial Accounting Standards. – Manama: AAOIFI, 2020.
8. Iqbal Z., Mirakhor A. An Introduction to Islamic Finance: Theory and Practice. 2nd ed. – Singapore: John Wiley & Sons, 2011. – 504 p.
9. Ayub M. Understanding Islamic Finance. – Chichester: John Wiley & Sons, 2007. – 516 p.
10. Beck T., Demirgüç-Kunt A., Merrouche O. Islamic vs. conventional banking: Business model, efficiency and stability // Journal of Banking & Finance. – 2013. – Vol. 37, No. 2. – P. 433–447.
11. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki rasmiy ma'lumotlari. – www.cbu.uz